

Методологічний дискурс міжнародної економічної політики

АНОТАЦІЯ. Стаття присвячена аналізу методологічного дискурсу міжнародної економічної політики (МЕП), який розглядається, з одного боку, в контексті структурних рівнів — з іншого, під кутом зору міжнародної (глобальної) політичної економії. Зокрема, з'ясовуються особливості застосування філософської, загальнонаукової, конкретнонаукової та прикладної методології в дослідженні світогосподарських проблем, у формуванні принципів, форм, механізмів та інструментів міжнародної економічної політики. Філософська методологія використовується при визначенні предметної онтології МЕП, її гносеологічні виміри пов'язуються з основними типами наукової раціональності, епістемологічний устрій безпосередньо спирається на міжнародну (глобальну) політичну економію. У міжнародній політичній економії відображається весь спектр взаємовідносин, що функціонують у світовому господарстві між країнами, регіонами, фізичними і юридичними особами в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ і послуг. Існування кількох провідних наукових шкіл дозволяє з різних боків висвітлити складну методологічну структуру МЕП. Водночас жодна з концепцій не набула поки що парадигмального статусу в міжнародній політичній економії.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: Методологічний дискурс, міжнародна економічна політика, міжнародна (глобальна) політична економія, філософська методологія, гносеологія, епістемологія, наукова раціональність, світове господарство, синергетика, постнекласична наука, цивілізаційна парадигма, світосистемний аналіз, лібералізм, економічний націоналізм, марксизм.

Структурні рівні методологічного дискурсу

Міжнародна економічна політика, як глобальне поняття, потребує застосування багаторівневої методології. Методологічний дискурс включає в себе філософську методологію, загальнонаукову, конкретнонаукову та технологічну, або методологію прикладних досліджень.

¹ **Філіпенко Антон Сергійович** — доктор економічних наук, професор, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Заслужений діяч науки і техніки України. Лауреат Всеукраїнської премії за програму ринкової трансформації економіки України. Лауреат Нагороди Ярослава Мудрого АН ВШ України (2002). Заслужений професор Київського національного університету ім. Т. Шевченка (2010). Віце-президент АН ВШ України з 2007 р. Електронна адреса: anton_filipenko@ukr.net

1-й рівень (вищий) — філософський рівень, чи рівень філософської методології. Він містить у собі загальні принципи пізнання і категоріальний устрій науки в цілому (структурні компоненти), а також усю систему філософського знання (функціональні компоненти);

2-й рівень — загальнонаукова методологія, чи рівень методології загальнонаукових принципів дослідження. Цей рівень охоплює всі теоретичні концепції, що застосовуються до всіх чи більшості наукових дисциплін;

3-й рівень — конкретнонаукова методологія, чи рівень конкретнонаукової методології. Він являє собою сукупність методів, принципів дослідження і процедур, що застосовуються в тій чи тій спеціальній науковій дисципліні;

4-й рівень — технологічна методологія, чи рівень методик і техніки дослідження, тобто набір процедур, що забезпечують одержання достовірного емпіричного матеріалу і його первинну обробку, після якої він може включатись у масив наукового знання.

Якою ж є проекція різних методологічних рівнів на систему міжнародної економічної політики, у яких формах вони проявляються у даній сфері?

Центральним пунктом філософської методології є спосіб мислення епохи, який у свою чергу складається з трьох компонентів¹:

- загально логічного (поняття, ідеї та їхні ідеали);
- етичного, морального (цінності та ідеали);
- практичного (досвід, як форма знання).

Водночас кожній історичній епосі притаманний спосіб мислення в двох формах: «стихійній», масовій, неструктурованій та у формі відполірованих систем, витворених науковим співтовариством.

Наступний, загальнонауковий рівень методології в контексті міжнародної економічної політики можна проілюструвати на прикладі синергетики як провідного напряму в системі методології постнекласичної науки. Для нашого аналізу важливе значення мають два визначальні принципи синергетики — гомеостатичність та ієрархічність. Вони характеризують фазу порядку, стабільного функціонування системи, її жорстку онтологію, прозорість і відносну змістовну простоту. В системі міжнародної економічної політики формується світогосподарський порядок, на основі співіснування та взаємодії різних за своїм змістом, характером і вагомістю економічних структур, які на узгодженій основі отри-

¹ Оруджев З. М. Способ мышления эпохи: Философия прошлого: Изд. 2-е. — М., 2009. — С. 360—361.

мують певні суспільні блага. Ефективність світогосподарського порядку зумовлюється такими основними чинниками:

—кількістю країн і спрямованістю їхніх національних інтересів у системі міжнародного поділу праці;

—добровільним узгодженням позицій, яке відбувається тим важче і є тим менш вірогідним, чим більше країн беруть участь у обговоренні та чим меншим є очікуваний внесок кожної країни до загальної скарбниці міжнародного об'єднання;

—світогосподарськими ініціативами окремих держав, якщо передбачуваний політично вмотивований економічний вигравш від участі в міжнародному поділі праці буде вищим від витрат на їхню реалізацію;

—намаганням окремих держав отримати переваги над іншими шляхом порушення чинних правил (торговельні обмеження, маніпулювання валютним курсом тощо);

—можливостями використання окремими домінуючими державами власних правових норм для отримання додаткових переваг (зовнішня емісія, зовнішні кошти), обмеженої (регульованої) експлуатації «Великими» державами «Малих» країн;

—подальшим існуванням системи завдяки пануючій правовій дисципліні та наявності домінуючої держави, її готовності самотійно чи в кооперації з іншими країнами створювати стимули і мотиви для функціонування світогосподарського порядку і в такий спосіб досягти консенсусу щодо отримання переваг кожним його суб'єктом.

Водночас синергізм характеризується такими принципами, як нелінійність, нестійкість, незамкнутість (відкритість), динамічна ієрархічність, спостережність¹.

Принцип гомеостазу (інваріантності) означає здатність системи зберігати свої якості незалежно від змін зовнішнього середовища. Суттєвим доповненням принципу гомеостазу є поняття атрактора, який являє собою деяку множинність, до якої притягуються навколишні одиниці. Важливо відзначити, що атрактори існують у відкритих дисипативних системах і характеризують їхні сформовані, розвинуті стадії. Можливо таким атрактором у світовому господарстві є Європейський союз, який, починаючи з 1957 р., постійно притягує до свого середовища все нових і нових членів.

У рамках синергетичної парадигми розрізняють також хаотичні або дивні атрактори, які хоч і мають первинну атрактивну здатність (спроможність), характеризуються внутрішньою динамікою, що посилює диференціацію. Світогосподарським виміром такого

¹ Буданов В. Г. Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании: Изд. 3-е, доп. — М., 2009. — С. 53—59.

атрактора може бути організація країн СНД, у якій поглиблюються розбіжності між учасниками у сфері економічних і політичних інтересів, виборі моделей соціально-економічного розвитку, глобальних і регіональних пріоритетів тощо.

Важливість принципу ієрархічності полягає в тому, що система міжнародної економічної політики є багаторівневою, складно структурованою. Між рівнями та елементами ієрархічних систем існують складні вертикальні та горизонтальні зв'язки.

Систему вищого рівня формують елементи нижчого рівня, що втрачають самодостатній характер і визначаються «колективними» змінними, які в синергетиці прийнято називати параметрами порядку. Саме вони виражають у стислому вигляді глибинну сутність і цілі — атрактори системи.

З такої природи параметрів порядку випливає принцип підпорядкування, коли зміна параметрів порядку синхронно диригує поведінкою елементів нижчого рівня. У глобальній економічній системі знаходимо безліч подібних прикладів (світові ціни, обмінні курси провідних валют, котирування акцій на міжнародних біржах тощо).

Принцип нелінійності коротко формулюється так, що сума впливів на систему не дорівнює сумі результатів цих впливів. Слід зазначити, що дані принципи в економічній науці сформулював В. Парето ще на початку ХХ ст.

Нелінійна методологія сприяє виявленню і структуризації загальних закономірностей систем, що еволюціонують (розвиваються), самореалізуються і виявляються в точках біфуркації*.

Вона, тобто нелінійна методологія, може бути розгорнута в таких напрямках:

— біфуркаційні ситуації провокуються зміною або керуючого параметра, або впливами, що надходять з боку керуючої підсистеми, що зрештою приводить систему до нового стану;

— після виходу системи з біфуркаційної ситуації неможливо однозначно спрогнозувати у який саме стан вона перейде.

Це пояснюється, з одного боку, тим, що в системі виявляється безліч потенційних еволюційних траєкторій і, з іншого боку, вона підлягає впливам зовнішнього середовища, що мають випадковий, стохастичний характер;

— схильність системи до тієї чи тієї еволюційної траєкторії зумовлюється її стійкістю. Серед можливих форм розвитку реалізуються лише стійкі, хиткі форми розвитку, якщо і виникають, швидко руйнуються;

* Точки біфуркації — це переломні, критичні моменти в еволюції відкритої системи, це точки розгалуження варіантів розвитку (*В. Лук'янець*. Нелінійне мислення : народження нової системи. В кн.: Людина, мислення і реальність. — К., Луцьк, 2001. — С. 114).

— зростання складності (диференційованості) еволюційних систем детермінує збільшення варіантів і сценаріїв потенційних шляхів розвитку та кількості станів, за якими можливі катастрофічні прояви;

— кожна катастрофа змінює організованість системи в напрямі, який не завжди передбачає її ускладнення;

— ступінь гетерогенності елементів системи та складності зв'язків між ними прямо впливає на її стійкість. Чим вищий він є, тим хиткішою виявляється система, тим більше ресурсів вона потребує для своєї підтримки;

— можливі шляхи розвитку відкритої нелінійної системи корелюються зі ступенем її нерівноважності: її вищий ступінь зумовлює ширший спектр еволюційних траєкторій, що концентруються в точці біфуркації;

— близькі стани нерівноважної системи можуть спричинити зовсім різні еволюційні траєкторії;

— темпоральна межа катастрофи визначається принципом максимального зволікання, який стверджує, що система здійснює перехід до якісно нового стану лише за умов, коли у неї нема іншого вибору.

Принцип незамкнутості (відкритості) означає неможливість знехтувати взаємодію системи зі своїм оточенням. У системі міжнародної економічної політики дані принципи набувають тотального значення, тому що практично не існує жодної закритої економічної системи, яка б тією чи тією мірою не взаємодіяла із зовнішнім середовищем. Про динаміку відкритості економічних систем свідчать дані наступної таблиці.

Нестійкість системи проявляється в тому, що її стан, траєкторія чи програма є нестійкими, якщо будь-які якомога малі відхилення від них з часом збільшуються. Такі нестійкі стани прямо корелюють з точками біфуркації, за яких на вибір поведінки системи можуть вплинути надзвичайно слабкі впливи, що визначатиме її подальшу траєкторію.

Однак, важливо брати до уваги і проблеми стабільності (стійкості) системи, її стаціонарного стану, що є переважаючим в економічних процесах. Йдеться про два різновиди стійкості — динамічну та структурну.

У першому випадку динамічна система є нечутливою до малих пертурбацій. Це означає, що незначні відхилення від первинних умов не справляють відчутного впливу на її кінцевий стан, не змінюють її принципових характеристик.

Еквівалентом такої системи є атрактор або «басейн протягування». Динамічній стійкості відповідає стандартний атрактор. Наявність хаотичних чи дивних атракторів свідчить про різномірність динамічних систем.

І в загальнонауковому, і в економічному вимірах важливе значення має структурна стійкість динамічних систем. Вона означає, що система отримала певний імпульс внаслідок слабких впливів, однак, як і в попередньому випадку, її параметри залишаються ізоморфними до первинного стану. В контексті тотожності дана система не підлягає структурним змінам протягом певного часу, зберігаючи якісні інваріанти. Однак завдання полягає в тому, щоб з'ясувати можливість структурних зрушень чи то внаслідок зміни її параметрів, чи через трансформацію еволюційної траєкторії системи.

У загальнонауковій методології широко застосовується також аналіз статистичної поведінки динамічних систем з урахуванням як детермінованих, так і стохастичних (випадкових) компонентів.

Конкретнонаукова методологія міжнародної економічної політики пов'язана з визначенням спрямованості економічних систем та їхньої динаміки у просторі й часі, їхнього суспільно-історичного поступу.

У конкретнонауковій методології гео економічного розвитку значного поширення набули дві концепції: цивілізаційний підхід і світосистемний аналіз.

Цивілізаційна парадигма найповніше представлена в роботах А. Тойнбі, О. Шпенглера, К. Ясперса та сучасних авторів: С. Гантінгтона, Ю. Яковця, Ю. Павленка та ін. Головна ідея цивілізаційного підходу полягає у виокремленні окремих типів і видів цивілізацій, виявленні економічних закономірностей їхнього зародження, розквіту і занепаду.

Актуальною, особливо в наш час, є проблематика взаємодії цивілізацій, встановлення конструктивного діалогу між ними.

Світосистемний аналіз послідовно і тривалий час обстоюється американським ученим І. Валлерстайном і французьким істориком Ф. Броделем. Його суть зводиться до того, що, починаючи з XV ст., у світовій економіці викристалізувалось ядро чи центр і периферія, просторова сфера яких і співвідношення між ними змінюються з плином часу. Якщо на початковому етапі центрами світ-економіки були невеликі міста-держави Венеція, Генуя, то в даний час ця роль виконується групою високорозвинутих країн — членів ОЕСР.

У структурі світосистемного аналізу виділяють ще один рівень — напівпериферію, куди відноситься і Україна з перспективою або приєднання до центру за умов поглиблення ринкових реформ, політичної структуризації суспільства європейського зразка і динамічного економічного зростання, чи дрейфування до периферії світового господарства за протилежної ситуації.

У своїй фундаментальній роботі «Кінець знайомого світу» І. Валлерстайн зазначає, що «соціум першої половини ХХІ ст. за своєю

складністю, нестійкістю і водночас відкритістю набагато перевищить усе бачене нами в столітті ХХ.... Сучасна світосистема, — підкреслює він, — як система історична вступила в стадію завершальної кризи і навряд чи буде існувати через п'ятдесят років»¹. Дану оцінку не можна не враховувати при визначенні варіантів і сценаріїв формування та реалізації міжнародної економічної політики.

Світосистемний підхід спирається на дві структури, що мають епохальне значення і для гео економічного розвитку: Вестфальську, започатковану Вестфальським миром 1648 р., та Філадельфійську, пов'язану з прийняттям у США Декларації незалежності в 1776 р.

Гео економічні виміри Вестфальської системи спираються на ідею національної економіки, розвиток якої стимулюється державою в процесі здійснення індустріалізації, яка потребує незрівняно більших затрат праці і капіталу. Найповніше дані ідеї втілились у концепціях німецької історичної школи політекономії та в політиці О. Бісмарка.

Головними гео економічними атрибутами Філадельфійської системи, якій, на думку І. Валлерстайна, залишилось функціонувати не більше 50 років, є глобальний ринок, планетарна конкуренція, мережеві економічні системи, високі технології тощо. Слід зауважити, що в інтелектуальних колах світу вже обговорюються контури нової, антиутопічної парадигми сучасної світобудови, гео економічну основу якої становить економічний розвиток як головне джерело підтримання світової рівноваги.

У конкретнонауковій сфері методологічного дискурсу міжнародної економічної політики важливе місце належить міжнародними правам власності, які набувають різноманітних форм і віддзеркалюють співвідношення сил між державами, цільові функції та обмеження, інформаційні та трансакційні витрати тощо. Вони впливають на поведінку суб'єктів міжнародної економічної політики, визначають обсяг і структуру їхніх вигадів чи втрат від участі у двосторонніх чи багатосторонніх господарських акціях. Вирішальне значення мають три сукупності (схеми) міжнародних правил і норм: поведінка діючих економічних акторів як функція міжнародних прав власності, контрактних угод і трансакційних витрат; логіка економічних організацій і контрактних угод в умовах міжнародного обміну з акцентом на трансакційних витратах і схемах міжнародних прав власності; економічна логіка політичних інститутів міжнародного порядку². В узагальненому, синтезо-

¹ Валлерстайн І. Конец знакомого мира. Социология XXI века: Пер. с англ. — М., 2003. — С. 5.

² Эггертссон Т. Экономическое поведение и институты: Пер. с англ. — М., 2001. — С. 336.

ваному вигляді дана проблематика розглядається в міжнародній політичній економії.

Нарешті, четвертий, методологічний рівень — рівень технологічної методології чи прикладних досліджень. Він включає у себе принципи усіх попередніх рівнів і є зрештою головним інструментом аналізу. Результати прикладних досліджень становлять основу для широких теоретичних узагальнень, екстраполяції геоекономічних процесів, розробки прогнозів тощо. Зокрема, в міжнародній економічній політиці діють три рівні правил: наднаціональні закони і постанови; національні правові норми та національні закони великих держав, які часто мають екстериторіальну силу; часткові правила (приватні контракти), що регулюють трансакції між окремо взятими фірмами різних країн¹.

Одним з яскравих прикладів методології прикладних досліджень є глобальна модель світового господарства на 1970—2000 рр., побудована під керівництвом лауреата Нобелівської премії, американського економіста В. Леонтьєва. За базову модель було взято світову міжрегіональну модель затрати-випуск. На її основі були розроблені базисні та альтернативні сценарії світового економічного розвитку. Слід зауважити, що багато з розрахованих у моделі показників щодо темпів і пропорцій світового економічного розвитку знайшли своє підтвердження в реальних параметрах 2000 року. Зокрема, це стосується динаміки економічного зростання розвинутих країн, і країн, що розвиваються, структури світового експорту, питомої ваги експорту в світовому валовому продукті, структурних зрушень в економіці різних країн та ін.

Таким чином, методологія міжнародної економічної політики має в своєму розпорядженні необхідний інструментарій для більш-менш адекватної оцінки поточного стану та виявлення головних мегатенденцій світового господарського поступу.

Міжнародна політична економія як теоретична основа МЕР

Необхідність розробки політекономічної концепції сучасної цивілізації зумовлена зростанням масштабів світової економіки, особливо її фінансового сектора, диверсифікацією структури світового господарства, складністю трансформаційних процесів та ін. Міжнародна (глобальна)² політична економія як окрема наука сформувалася у 70-і роки ХХ ст. Вона охоплює лібералізацію і протекціонізм,

¹ *Streit M. E. Theorie der Wirtschaftspolitik. 6 Auflage. — Stuttgart, 2005. — S. 71.*

² Терміни міжнародна та глобальна політична економія часто вживаються як синоніми (O'Brien R. and Williams M. *Global Political Economy. Evolution and Dynamics. — New York, 2004.*)

вплив політичних факторів на процеси економічної глобалізації, функціонування міжнародних економічних організацій, інші форми міжнародних економічних відносин. Як одна із структурних ланок конкретна наукова методологія міжнародна політична економія (МПЕ) спирається, по-перше, на світосистемний підхід, у якому замість так званого «контейнерного»¹ погляду на державу, коли всі аспекти соціальних відносин досліджуються, насамперед, у рамках держави як основної аналітичної одиниці, використовуються такі одиниці аналізу, як світ-система (мінісистема, світ-економіка, світ-імперія та ін.). По-друге, відчутний вплив на міжнародну політичну економію справили різноманітні теорії гегемоніальної стабільності, суть якої полягає у існуванні лідера-гегемона (чи групи лідерів), що підтримують ліберальний світовий порядок. Останні дослідження базуються на прикладах Великобританії та США². По-третє, міжнародна політекономія приділяє велику увагу функціонуванню «міжнародних режимів» — систем інститутів на глобальному рівні. Сюди відносяться дослідження економічних передумов війн і конфліктів, проблеми міжнародного економічного співробітництва, глобального управління (global governance)³. Політичні рамки міжнародних економічних відносин містять у собі три елементи: вивчення позицій акторів, тобто корпоративних гравців, з огляду на їхнє позиціонування у світовій економіці щодо тих чи тих заходів економічної політики; вивчення інститутів політики, у яких формується позиція акторів; аналіз переговорів між державами про зміст даних заходів економічної політики з урахуванням впливу акторів, які артикулюють свою позицію через інститути.

Усе розмаїття поглядів на МПЕ концентрується в рамках двох наукових шкіл. Перша розглядає співвідношення між національною та міжнародною політекономією. Друга — віддає перевагу відносинам між політиками та політичними інститутами, з одного боку, та приватними соціальними акторами — з іншого. В широкому значенні йдеться про взаємодію між державою та суспільством, між національними урядами та репрезентативними соціальними силами (громадянським суспільством)⁴. Центральною ланкою даного підходу є з'ясування місця і ролі держави у міжнародних економічних відносинах.

¹ Термін було запроваджено німецьким дослідником У.Беком (Beck U. Was ist Globalisierung? Frankfurt/Main, 1997).

² Ісландський економіст Т.Еггертссон, посилаючись на Ч. Кіндлебергера, зазначає, що «останніми роками світовий економічний порядок став хитким через те, що США зменшили свою пропозицію міжнародних громадських благ» (Еггертссон Т. Ук. соч. — С. 336).

³ Либман А. Направления и перспективы развития политико-экономических исследований. Вопросы экономики. — 2007. — № 1. — С. 37—38.

⁴ Frieden J. A. and Lake D. A. International Political Economy. Perspectives on Global Power and Wealth. Third Edition. — New York, 1995. — P. 5.

У першій науковій школі своєю чергою конкурують два протилежні підходи залежно від того, чому віддається перевага — національним (внутрішнім) чи міжнародним (глобальним) чинникам, що вирішальним чином впливають на зміст і характер МПЕ, є пріоритетними (первинними) у цій складній системі. Спираючись на методологічні принципи класичної політекономії, сучасна наука використовує методологічний інструментарій міждисциплінарної інтеграції та загальнонаукові методи пізнання: системний підхід, еволюційну теорію, принципи невизначеності та доповнюваності, епістемологічний арсенал синергетики тощо. Серед основних політико-економічних проблем — питання формування світової (всесвітньої) власності, глобального економічного управління, ціноутворення, оподаткування та ін. Дана та суміжна проблематика є предметом міжнародної політичної економії, яка концептуально поділяється на лібералізм, марксизм і реалізм¹.

Ліберальна течія в МПЕ традиційно обстоює вільну торгівлю та вільні ринки, спираючись на неокласичну парадигму. Ключовою є позиція про необхідність досягнення фундаментальної гармонії інтересів між державами внаслідок вільного обміну між ними товарами та послугами, поглиблення співпраці. Наріжним каменем лібералізму є концентрація уваги на поведінці індивідумів, фірм і держав. За умов отримання державами максимальної користі від вільної торгівлі не створюється жодних економічних підстав для міжнародних конфліктів і воєн. Ліберальна концепція також передбачає необхідність управління міжнародними економічними відносинами з боку держави шляхом встановлення відповідних торговельних режимів, правил, норм і стандартів з метою забезпечення еквівалентного обміну між країнами, недопущення недобросовісної конкуренції тощо.

Марксистський підхід² у сучасній МПЕ розглядає два основних положення: ринок праці та зайнятість за умов зростаючої інтернаціоналізації капіталу, з одного боку, та проблеми бідності й слабкорозвинутості країн третього світу — з іншого. Невпинне зростання транснаціональних корпорацій і глобально інтегрованих фінансових ринків загострює суперечності між реальним і фінансовим секторами світової економіки, відчутно послаблює економічну і політичну силу робітничого класу, веде до глибокого

¹ Global Political Economy. Third Edition. Ed. by J. Ravenhill.- Oxford University Press, 2011. — P. 24.

² В окремих роботах марксистський підхід розглядається як складова критичного напрямку в міжнародній політичній економії, куди відносять також феміністську теорію та інвайронменталізм (зелені), які в сукупності позиціонують себе як неортодоксальна економічна наука. Неограмшизм (послідовники Антоніо Грамши) акцентує увагу на ролі транснаціональних класів у глобальній економіці (*О'Хара Ф.* Современные принципы неортодоксальной политической экономии. Вопросы экономики, 2009. — № 12. — С. 41—43.); O'Brien R. and Williams M. Op.Cit., p. 21—22.).

соціального розшарування в глобальному масштабі. Усе це породжує наростання політичних конфліктів як на індивідуальному рівні, так і на рівні груп, класів і цілих країн. По-перше, тенденція до зниження норми прибутку загострює капіталістичну конкуренцію та зумовлює зменшення рівня заробітної плати працюючих. По-друге, капіталізм характеризується нерівномірним розвитком, коли зростання багатства окремих центрів відбувається за рахунок інших. По-третє, марксизм стверджує про капіталістичне надвиробництво та недоспоживання широких мас, що деформує бізнес-цикл, підриває соціальну стабільність і неминуче породжує внутрішні та міжнародні конфлікти і навіть війни.

Реалізм (націоналізм) сягає своїми коріннями античності, середньовіччя та епохи модерну. Характеризуючи даний напрям, оперують такими поняттями, як меркантилізм, неомеркантилізм, статистизм, державно базовані теорії, владна політика, економічний націоналізм¹. Палкими прихильниками такої політики були А. Гамільтон (США) і Ф. Ліст (Німеччина). Обидва представники виступали за запровадження в своїх країнах протекціоністських заходів під час проведення індустріалізації.

Суть економічного націоналізму полягає у формуванні сильної держави, чому має бути підпорядкований і економічний розвиток. Згідно з реалістичним підходом, припускається, що держава є головним актором міжнародної політичної економії. Держава має пріоритет перед ринком, політична сила формує ринкові відносини. У міжнародній економічній системі немає єдиних правил, тут панує анархія, держави є суверенним и, діють на власний розсуд як суб'єкти найвищого рівня, а їм підпорядковуються усі інші актори, що керуються у своїх діях національними законодавствами. Отже, МПЕ формується, насамперед, унаслідок раціональних дій держав у боротьбі за владу та багатство.

У взаємовідносинах держав переважає гра з нульовою сумою, коли виграш одного суб'єкта обов'язково передбачає програш іншого, що неминуче породжує конфлікти та економічні війни. Водночас зазначені підходи не є замкнутими та самодостатніми. У реальній дійсності вони переплітаються, використовують інструментарій із арсеналу усіх трьох концепцій, трансформуючись таким чином у два політико-економічні виміри: міжнародний-внутрішній і держава-суспільство. Кожна з концепцій відображає певні сфери, ключові аспекти міжнародного економічного життя, окремі сукупності відносин між суб'єктами глобальної економіки, віддзеркалюючи інтереси держав, класів,

¹ O'Brien R and Williams M. Cit. Op., p.14. Вказані автори переважно використовують термін «економічний націоналізм».

соціальних груп, індивідуумів. Ліберальні та неомеркантилістські підходи переважають у розвинутих країнах, у діяльності міжнародних фінансових та інших організаціях (МВФ, Світовий банк, СОТ). Неортодоксальні (критичні) погляди притаманні країнам, які потерпають від глобалізації, перебувають у стані хронічної недорозвинутості та зовнішньої залежності. Порівняльний аналіз головних тлумачень міжнародної політичної економії наведено в табл. 1.

Серед сучасних авторів нетривіальні концептуальні підходи демонструють Сюзанна Стренч, Роберт Кохане та Роберт Кох. Позиція С. Стренч характеризується як неортодоксальний реалізм, в основу якого покладено взаємовідносини держави і ринку. Вихідним є положенням про структурну силу, яка формує правила гри в певній сфері. Ті, хто формує такі правила, створюють оперативні рамки для усіх суб'єктів підприємництва, послабляючи позиції одних і надаючи переваги іншим. С. Стренч виділяє чотири ключові структури сили: безпека, виробництво, фінанси та знання і вторинні структури: транспорт, торгівля, енергетика, добробут. Значна увага приділена також недержавним акторам міжнародних економічних відносин. Традиційна міждержавна дипломатія доповнюється взаємовідносинами держава-фірма та фірма-фірма. Крім того, серед акторів фігурують бізнес-асоціації, бюрократичні і навіть мафіозні структури, що транс-націоналізуються, та підривають владу суверенних держав.

Таблиця 1

**ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ
ТОЧОК ЗОРУ НА МІЖНАРОДНУ ПОЛІТЕКОНОМІЮ**

Ознаки	Економічний націоналізм	Лібералізм	Критицизм
Період виникнення	XV ст.	XIX ст.	XIX ст.
Головні представники	Гамільтон, Ліст, Краснер, Гілпін, Стренч	Сміт, Рікардо, Кант, Вільсон, Кейнс, Гаек, Кохане, Ней	Маркс, Ленін, Франк, Кох
Складові	меркантилізм, реалізм	вільна торгівля, взаємозалежність	марксизм, фемінізм, інвайронменталізм
Рівень	державо-центричний, атомістичний	плюралістичний, атомістичний	глобально-структурний
Характер	агресивний	кооперативний	поступливий
Суб'єкти	держава	фірми, держави, неурядові та міжурядові організації	класи, гендери, планета, глобальний капіталізм

Закінчення табл. 1

Ознаки	Економічний націоналізм	Лібералізм	Критицизм
Бачення держави	унітарний актор	плюралістична держава: інтереси різноманітних груп	представництво класових інтересів
Бачення ТНК	корисна/шкідлива	корисна	експлуаторське
Поведінська динаміка	держава як раціональний актор	індивідуум як раціональний актор, але наслідки не завжди оптимальні	панування та експлуатація як усередині, так і між суспільствами
Ринкові відносини	потенційно негативні	позитивні	експлуаторське
Системна структура	анархія/конфлікт	кооперація/взаємозалежність	ієрархія/конфлікт
Ігрова метафора	нульова сума	позитивна(ненульова) сума	нульова сума
Гегемонія	важливість домінування держави	постгегемонійна кооперація	гегемонія в державі та суспільстві
Роль міжнародних інституцій	незначна	важлива	обслуговування інтересів держав, фірм і класів

Джерело: *O'Brien R. and Williams M. Cit. Op.*, p.26.

Р. Кохане — ліберальний інституціоналіст, який стверджує, що інституції, встановлені правила і норми можуть справляти відчутний вплив на поведінку держав, що мають багатосторонні інтереси. Головним є питання про те у який спосіб інституції, які включають формальні міжнародні організації, міжнародні режими та конвенції, звичаї, можуть сприяти країнам у подоланні бар'єрів, що виникають у міжнародному співробітництві. Наголошується, що належним чином відпрацьовані структури міжнародних інституцій, можуть сприяти створенню гуманнішої глобальної системи. Чільне місце в роботах З. Кохане займають проблеми «комплексної взаємозалежності», яка за певних обставин дозволяє країнам використовувати міжнародні інституції для диверсифікації та поглиблення співробітництва. Зокрема, розробляючи теорію режиму, він доводить, що незалежно від розмірів країн можна отримати вигоду внаслідок зниження торговельних бар'єрів і подолання невизначеності. Водночас, аналізуючи поведінку держав, як реакцію на неспроможність ринку, трансакційні витрати та невизначеність, Р. Кохане вбачає трансформацію раціональної поведінки в ірраціональну та застерігає країни не пого-

дживатися на співпрацю, оскільки їм не відомі мотиви протилежної сторони. В цілому ж, він використовує методологію раціонального вибору в міжнародній політичній економії.

Р. Кох вважав, що кожна епоха має свої риси та особливості, інституції та світосприйняття. У центрі його аналізу — організація виробництва та соціальні відносини, пов'язані з ним. Р. Кох спирається у своїх роботах на праці Маркса, Віко, Сореля, Вебера, Грамші та Поланьї. У міжнародній політичній економії за основу бере три складові: міжнародні організації, соціальне середовище (соціальні сили) та цивілізації¹. Одним з ключових положень Р. Коха є твердження про роль держави-гегемона, яка домінує в економічній, політичній, соціальній та ідеологічній сферах (Великобританія ХІХ ст., США — ХХ ст.). Це дає їм підстави вважати власні інтереси та цінності універсальними, властивими й іншим державам. Використовуючи своє домінуюче становище, вони намагаються запровадити такі норми і принципи і в діяльності міжнародних організацій. У теоретичній площині Р. Кох здійснив важливу диференціацію, відокремивши критичну теорію і теорію розв'язання проблем. У теорії розв'язання проблем розглядається структура існуючого (реального) світу та способи розв'язання проблем у рамках даної (чинної) системи. Критична теорія акцентує увагу на тому, як формувався нинішній світовий порядок та за яких умов його можна замінити іншими, досконалішими формами. Таким чином, теорія розв'язання проблем концентрується на управлінні системою, а критична теорія — на тому, як змінити систему.

У методологічному плані сучасна МПЕ спирається на три засадничі принципи (концепції): теорію раціонального вибору, неоінституціоналізм і конструктивізм. При цьому економічний націоналізм і лібералізм тяжіють до теорії раціонального вибору чи інституціоналізму, а критичний підхід віддає перевагу конструктивізму. Раціональний вибір акцентує увагу на індивідуальному виборі в умовах невизначеності і є домінуючим у сучасному економічному мейнстрімі (неокласика, постнеокласика). Його суть полягає у максимізації корисності на основі перевищення доходів над витратами. Модернізований варіант теорії раціонального вибору останнім часом знаходить своє втілення в концепціях експериментальної та нейроекономіки². Інституціоналізм, як відомо,

¹ Надання пріоритетності міжнародним організаціям вочевидь зумовлено тим, що Р. Кох протягом 25 років працював на різних посадах у Міжнародній організації праці.

² Смит В. Экспериментальная экономика. Пер. с англ. — М., 2008; Guala F. The Methodology of Experimental Economics. — Cambridge University Press, 2005; Harrison G, Ross D. The methodologies of neuroeconomics. In: The Journal of Economic Methodology, June, 2010, № 2, Volume 17, P. 185—196.

робить наголос на ролі і значенні в економічних процесах формальних і неформальних інституцій; неоінституціоналізм особливого значення надає правилам, звичаям, що в сукупності свідчить про важливість міжнародних організацій і про тенденцію щодо посилення наддержавних механізмів регулювання і управління в умовах глобалізації.

Конструктивізм відштовхується від положення про близькість і взаємозв'язок між індивідуумами та соціальним світом. Якщо раціональний вибір приймає вартість (цінність) і довіру як певний постулат, конструктивізм розглядає їх як те, що треба пояснити (розкрити) в контексті ключового елементу формування та визначення реальності. У той час як інституціоналізм зосереджується на правилах, як рушійних силах різноманітних обмежень і формування поведінки індивіда в певних фіксованих рамках, конструктивізм виходить з того, що норми і цінності вирішальним чином впливають на економічні інтереси суб'єктів господарської діяльності, визначають їх зміст і характер.

Отже, міжнародна (глобальна) політична економія вивчає матеріальні умови, практику, факти, нормативні положення, що характеризують сучасний світ, та дотримується правил і концептуальних підходів економічної науки. Вона не зводиться до однієї з трьох вищезазначених концепцій, а постає радше як їхня сукупність, що уможливорює всебічний політико-економічний аналіз глобального економічного середовища.

Список літератури

1. *Буданов В. Г.* Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании: Изд. 3-е, доп. — М., 2009. — С. 53–59.
2. *Валлерстайн И.* Конец знакомого мира. Социология XXI века: Пер. с англ. — М., 2003. — С. 5.
3. *Лук'янець В.* Нелінійне мислення : народження нової системи / В кн.: Людина, мислення і реальність. — К., Луцьк, 2001. — С. 114.
4. *Либман А.* Направления и перспективы развития политико-экономических исследований // Вопросы экономики. — 2007. — № 1. — С. 37–38.
5. *Оруджев З.М.* Способ мышления эпохи: Философия прошлого: Изд. 2-е. — М., 2009. — С. 360–361.
6. *О'Хара Ф.* Современные принципы неортодоксальной политической экономии // Вопросы экономики. — 2009. — № 12. — С. 41–43.
7. *Смит В.* Экспериментальная экономика. Пер. с англ. — М., 2008; *Guala F.* The Methodology of Experimental Economics. — Cambridge University Press, 2005; *Harrison G, Ross D.* The methodologies of

neuroeconomics. In: The Journal of Economic Methodology, June, 2010. — № 2. — Volume 17. — P. 185—196.

8. *Эггертссон Т.* Экономическое поведение и институты: Пер. с англ. — М., 2001. — С. 336.

9. *Beck U.* Was ist Globalisierung? — Frankfurt Main, 1997.

10. *Frieden J. A. and Lake D. A.* International Political Economy. Perspectives on Global Power and Wealth. Third Edition. — New York, 1995. — P. 5.

11. Global Political Economy. Third Edition. Ed. by J. Ravenhill. — Oxford University Press, 2011. — P. 24.

12. *O'Brien R. and Williams M.* Global Political Economy. Evolution and Dynamics. — New York, 2004.

13. *O'Brien R. and Williams M.* Op.Cit., P. 21—22.

14. *Streit M. E.* Theorie der Wirtschaftspolitik. 6 Auflage. — Stuttgart, 2005. — S. 71.

Стаття надійшла до редакції 01.03.2013